

Közép-Európa: oda-vissza

Interjú Kiss Gy. Csabával

Ahogy létezik transzatlantizmus, európaiság, úgy létezik közép-európaiság is. A Közép-Európa-kutatásnak Kiss Gy. Csaba József Attila-díjas irodalomtörténész, művelődéstörténész, korábban a zág-rábi, a nyitrai, a prágai, jelenleg a varsói egyetem oktatója, az egyik emblematikus alakja. Kovács István a szellemi formálódás időszakáról, a lengyelországi autóstoppos „portyázásokról”, a határon túli magyarság „felfedezéséről”, az Eötvös kollégiumi évekről, a magyar tanszékek helyzetéről, az egyetemi ifjúságról, valamint a szomszédos országokkal való viszonyunk alakulásáról kérdezte a történészt.

– 1963-ban, annak a korszaknak a kezdetén érettségiztél és kerültél egyetemre, amikor – a közvélekedés szerint – kicsit szabadabban lélegezhetett az ország. Fogalmazhatnánk úgy is, hogy miután a társadalom kellőképpen megtört. Miként érzekted ezt a változást?

– Érezhető volt a légkör enyhülése a terror és megfélemlítés éveitől. Gimnáziumi osztályunk például elmehetett 1963 májusában egy néhány napos prágai kirándulásra. Persze, azokban a hónapokban nekem az érettségi és a fölvételi volt a legfontosabb. Jól emlékszem a nyári napra, amikor édesanyám hozta a hírt, hogy 20 pontos lett a fölvételi eredményem. Ez volt akkor a maximum. Szokás szerint az utcán csellengettünk a fiúkkal, azonmód meghívtam őket egy korsó sörre a Zöld Lugasba. Az egyetem azután kisebb csalódást okozott: a német tanszék stílusa poroszosan merev volt, a magyar szak órái unalmasak. A József Attila Gimnázium valahogy szabadabb levegőjű volt, vitatkoztunk az irodalomról, a Nagyvilágot és az Új Írást olvastuk. Egyetemi csoporttársaim között kissé idegennek éreztem magam, eleinte nem

találtam jó barátokra. Olvasni viszont rengeteget olvastam, készítettem magamnak listákat az olvasandókról: történelem, világirodalmi klasszikusok, kortárs magyar írók, igyekeztem tájékozódni a folyóiratok segítségével. Ekkortájt fölpuhult egy kissé a „rendszerrel” szemben éveken át meglévő paszszív rezisztenciám, kétségtelen volt az enyhülés, de a hivatalos szövegek továbbra is taszítottak. Alapvető bizalmatlanság volt bennem a felnőttek világával szemben. Valami lázadó indulat. Harmadikos gimnazista koromban lettem KISZ-tag, amit erkölcstelen kompromisszumnak tartottam. Hosszas otthoni rábeszélésre tettem meg – az egyetemi fölvételi reményében.

– Több írásodban említetd, hogy Jean-Paul Sartre és Albert Camus műveinek hatására eszmélkedő fiatalemberként egy ideig egzisztencialistának vallottad magad. A közöttük fennálló eszmei-morális különbség nyilván megérintett – már csak a magyar ’56-hoz való eltérő hozzáállásuk kapcsán is. Bár nem tudom, hogy ez az 1960-as évek közepén, a „felejtetés” légkörében mennyire volt közismert. Felfedhető volt akkor a közöttük lévő morális különbség, s ha igen,

ennek lényegét miben láttad akkor, miben látod ma?

– Az egzisztencializmus inkább ifjonti fölbuzdulás volt, Divinyi igazgató úr helyettesítő tanárként történt föllépésének hatására. Tetszett nekem, hogy ez a szellemi áramlat irodalmi művekben is megjelent, s a XX. századi ember morális dilemmáira keresett választ. Akkoriban bizonyos korábbi eszmei irányzatokat végképp meghaladottnak éreztem, mintha 1945 vagy 1947 történelmi cezúrája egyszer s mindenkorra eltemetett volna minden „konzervatív”, jobboldali gondolatot és az egész születésem előtti Magyarországot. A baloldali eszmevilágban kerestem a „fennállótól” különböző gondolatokat. Igyekeztem végigolvasni Sartre, Camus, Simone de Beauvoir nálunk elérhető írásait. A Közönyt például franciául, mert azt olvasták stilisztikai gyakorlaton a francia szakosok. Sartre-tól *Az ördög és a jóisten* című drámája kerített hatása alá. Egyfajta példázat volt ez. Götz, a német parasztháború hadvezére (akiről Goethe is írt drámát) tudatosan leszámol minden gátlással, a gonoszt akarja szolgálni, lázad Isten és az emberi élet elfogadott

Barátokkal a sarkon

normái ellen. Azután kiderül, hogy tetteinek következményei szándékaival éppen ellentétesek lettek. Amikor pedig a jót akarja művelni, annak szörnyű következményei lesznek. Vagyis eszerint a jó és a rossz nem abszolút értékek. A belső szabadságáért küzdő ember magányosságának a drámája ez. A szabadsághiányos korban engem a szabadság kérdése foglalkoztatott, saját magam szabaddá teremtése: miképpen lehet szabadnak lenni a „rendszer” szabályaitól és a polgári normáktól, sőt a történelmi meghatározottságtól is. Érdekelt a múlt, de tizenkilenc évesen úgy gondoltam, a magyar történelem (benne '56, amelyet XIX. századi, kissé anakronisztikus forradalomnak tartottam) nyomasztó terhét le kell vetni, a jövőbe érdemes nézni inkább.

Azt jó ideig nem tudtam, mi volt pontosan Sartre és Camus '56-tal kapcsolatos álláspontja között a különbség. Sartre nem tudott teljesen megszabadulni attól a képzetétől, hogy azért maga az „eszme” és a Szovjetunió valami jót képvisel, ha a megvalósítás

gyakran borzalmakkal járt is. Még a '60-as évek elején olvastam Camus klasszikus szövegét (*A magyarok vére*) a forradalomról. Ha egyszer eljön az idő, gondoltam, ugyanúgy kívülről kellene megtanulniuk a diákoknak, ahogy Kossuth megajánlasi beszédének befejező részletét mi tanultuk az általános iskolában.

– *Az egzisztencialista filozófiában gyökerező olvasmányélmények mellett életre szóló, valóságos élményt a lengyelországi autóstoppos portyázások jelentettek. Ezek mennyiben oltották ki a fenti olvasmányok hatását? Mikor rajzoltad be térkép-kalendáriumodba az első lengyel útvonalat, s mik voltak annak a „várakozási pontjai”? Miben látod a lengyelországi autóstoppos utak jelentőségét nemzedéked számára, és mik voltak a személyes hozadécai?*

– Az autóstopp bizonyos értelemben az egzisztencialista gondolat megélése. Maga az utazás ad szabadságérzést, az autóstopp pedig kalandot és kiszámíthatatlanságot hozzá. Te választod az utat, de ezernyi körülménytől függ, ho-

gyan s mikor éred el a célt. Lengyelország ráadásul külön szabadságélményt nyújtott: szabadabban beszéltek ott az emberek, léptenyomon tapasztaltuk, hogy sajátos kultusza van a magyar forradalomnak. Nem úgy, mint nálunk. Lengyel nemzedéktársainknak tudatában ott volt a történelem, a közeli (varsói fölkelés) és a távolabbi is. Ott tudatosítottam magamban, hogy akarva-akaratlanul, velünk is folytatódik a magyar történelem.

Úgyszólván kisgyermekkoromtól bennem volt a vándorlás vágya. 1958 karácsonyára kaptam *A Föld és lakói* című könyvet (a Pesti Hírlap kiadása 1938-ból). Éveken keresztül fontos olvasmányom volt. Az '50-es évek elején a külföld elérhetetlennek látszott, az elzártság volt eszmélkedésem egyik élménye. A határ. Kivételes eseménynek tartottam, hogy 1958 nyarán gyermeküdtetés keretében három hétig kint lehettem az NDK-ban. Ott értettem meg, hogy van értelme nyelvet tanulni. Tízéves koromtól jártam német órára, amit fölösleges időtöltésnek tartottam, hiába biztatott rendre a balti német származású Irma néni, hogy jól megy nekem.

A lengyel autóstoppos út törvényszerű és véletlen volt. 1964 nyarán egyik osztálytársammal, Korchmáros Imrével vágunk neki, követvén az akkori fiatalok divatját. Elkészült az útiterv: Zakopane, Krakkó, Varsó, Mazuri-tavak, tenger. Kelet-európai autóstérkép hozzá. Váltottunk lengyel pénzt. Két-háromhetes utat terveztünk. Gdyniából barátomnak – nagyjából két hete voltunk úton – haza kellett mennie; némi töprengés után én viszont maradtam. Megnéztem még Gdanskot, azután indultam vissza Łódź felé, majd

Krakkóba, ott az út kezdetén megismert fiúkhöz mentem a kollégiumba (Ulica Gramatyki). Meggyőztek, maradjak még, szereztek ebédjegyet, kezdtek tanítani lengyelül. Így lett másfél hónap az én „nagy utazásom” időtartama. Többször elmondtam, leírtam már, hogy ott, a krakkói Nagypiacon fordult meg az életem. Közép-Európa felé. Persze, tizenkilenc évesen ezt nem tudtam. De célt és föladatot innen kaptam, ha nem is tudtam, hogy egészen pontosan mit. Úgy kezdtem a nyelvtanulást, ahogy a kisgyermek is tanulja a nyelvet, mondtam, amit hallottam. Később persze kellett hozzá nyelvkönyv és Varsányi Pista bácsi kivételes nyelvórái a budapesti Lengyel Intézetben.

Nemzedékünkben a lengyel stopposok úgyszólván külön kasztot alkottak, adtuk egymásnak a címeket, az ötleteket. Lengyelország kétségkívül nyomot hagyott a '60-as, '70-es évek fiatal magyarjaiban. Fölszabadító élményt adott, hogy működhetnek diáklubbok, vannak jazzhangversenyek, nálunk nem látható nyugati filmek, avangarde festők kiállításai. És, hogy rendszer ide vagy oda – szabadabbak, mint mi. Művészek, tudósok, politikusok, műszaki szakemberek, orvosok, egyetemi tanárok sora járt annak idején autóstoppal Lengyelországban. Örülök, hogy emlékanyaguk gyűjtése megkezdődött.

Meghatározó ifjúkori utazásaimból kettőt kell még említenem. 1967-ben jártam első alkalommal a tavaszi szünetben – egy bő hétig – Erdélyben. Nagyváradon, Kolozsváron és Brassóban. Nagy hatással volt rám ez a találkozás a kisebbségi magyar sorssal, a magyar kultúra egy másik érvényes

A ház előtt (1962)

változatával. Valahogy a tudatomban addig Erdély a múlt dobozához tartozott. Tamási és Nyirő kötetei megvoltak otthon, olvastam őket, ekkor szembe kellett nézmem azzal, hogy mennyire része a magyar jelennek Erdély, az ott élő magyarok, kultúrájuk, irodalmuk, küzdelmük a megmaradásért. A következő évben pedig jött Pozsony, a prágai tavasz friss szellőjárása idején: a beszélgetések a malomvölgyi kollégiumban magyar és szlovák fiúkkal, a tüntetések, az újságok és a szlovák nyelv közelsége a lengyelhez. A Kossuth-nóta a Nagy Ferencesek borozójában, ahol a szlovákok még hangosabb dalolással válaszoltak; itt kezdtem beteljesedni Közép-Európa.

Az ezredfordulón a Duna Televízió stábjával végigbarangolhattam térségünket. *A Határtalanul* című tízrészes sorozatot valójában egyetemi előadásaim (*Nemzeti mítoszok és jelképek Közép-Európában*) illusztrációjának gondoltam, néha föl is használtam aláfestésül

egy-egy részletet. Végigjárhattam így fontos emlékhelyeket Karlóctól a lengyelhoni Gnieznoig és Szarajevótól a Tátráig, tovább a csehek szent hegyéig, a Rípig, megnézhettem, hol találkozik a Poprád és a Dunajec, a két „hűtlen folyó”.

– *Magyar–német szakos voltál. Nem bántad meg, hogy a német szakot választottad, és nem a franciát? Bár annak idején – sajátos kényszerből – kacérkodtál a cseh szakkal is...*

– A német szakot választottam, mert jobban tudtam németül, mint franciául. A cseh szak csak rövid ideig jött szóba. Könyvtáros volt a gimnáziumban Lojka Kati néni – Pozsonyból kiebrudalt magyar –, ő kezdett csehül tanítani, de az év végére kiderült, hogy a felvételin megszűnt a származás szerinti pontozás, ami engem hátrányosan érintett volna, így későbbre halasztódott Közép-Európa. Nagyon tetszettek a XX. századi cseh költők, megmaradt bennem Nezval, Seifert, Wolker verseinek az íze.

Sajnáltam persze, hogy nem lettem francia szakos, még a lányok is szebbek voltak náluk.

– *Említed korábban, hogy az egyetemi évek voltaképpen az Eötvös Collegiummal kialakított kapcsolatoknak köszönhetően vésődtek emlékezetedbe, és maga a bölcsészkar az általad végzett szakokkal együtt teljesen elhomályosult. Mit jelentett számodra a Collegium, a kollégiumi társak, tanárok?*

– Nekem valóban fontos közöség lett a Collegium, bár nem voltam tagja; eleinte focizni jártam oda, elég közel laktunk a Ménesi úthoz. Minden individualista hajlamom ellenére a jó közösséget mindig értékeltem. Gyerekkoromtól meghatározó közeg volt számomra az utcabeli fiúk társasága, mindmáig évente tartunk találkozókat. A gimnáziumi osztály szintén igazi közösséget jelentett, nagy mértékben osztályfőnökünknek, Palotás Jánosnak köszönhetően. A szó valódi értelmében alma mater volt az akkori József Attila Gimnázium (a Szent Imre szellemiségét is tudta valamennyire őrizni), többségükben háború előtt végzett, kitűnő tanárokkal, nagyszerű könyvtárral (másodikos koromtól vállaltam ott szolgálatot), sportdélutánokkal. Az egyetemen az első években egyre több Eötvös-kollégistát ismertem meg, ők, mint ha más szellemiséget képviseltek volna, mint budapesti kollégáink.

Nem tudom, emlékszel-e rá, 1967 szeptemberében te hívtál el Czine Mihály szemináriumára a határon túli magyar irodalmakról. Észre kellett vennem, hogy ez az éppen csak megtört téma (stiliztikai szemináriumon volt akkoriban tanár, aki fölháborodott, amikor valaki Reményik Sándor versét szerette volna elemezni) hány föl-

készült hallgatót vonz. Olyan diákokat, akik meglehetősen jól ismerték irodalmunknak ezt a részét. Itt ismertem meg közelebről – mások mellett – Bakos Istvánt, Kósa Lászlót, Szabó Tibort, Varga Lajost (Mártont). Jártam a kollégiumi rendezvényekre, beleértve természetesen a bálakat-bulikat. Innen volt kapcsolatom atyai barátunkkal, az irodalomtörténész Kiss Ferencel. Az egyetem befejezése után is oly gyakori vendége voltam a Collegiumnak, hogy nem egy utánunk végzett hallgató csodálkozik néha azon, hogy nem voltam kollégista. Sokat jelentettek a beszélgetések, a viták olvasmányokról, irodalomról, történelemtől. A hatvanas évek végén Kósa László tartott Kelet-Európa-szemináriumot, ahová meghívta az előttünk járó nemzedék képviselőit, ami jó alkalom volt ez ismeretek bővítésére, személyes kapcsolatok kialakítására. A Collegiumban kezdődött Kósa Lacival barátságunk. Jó fél évszázada. Egyetem után sokszor megfordultam a Collegiumban, március 15-i ünnepeken, irodalmi esteken. 1974 és 1977 között azután az épületben működő Irodalomtudományi Intézetben voltam aspiráns (ma doktorandusznak mondanánk).

– *Diplomád megszerzése után a pedagógia világába kerültél, a Felsőoktatási Kutatócsoportba, majd a Köznevelés szerkesztőségébe, így betekinthetél az ország oktatási rendszerébe. Te számoltál be például 1972-ben az első olvasótáborról, amelyet Felsőtárkányban tartottak. Nagy Attila felméréséből tudjuk, hogy a következő évtizedekben 15.000 fiatal fordult meg az általános- és középiskolásoknak rendezett olvasótáborokban. Másról sem olvashattunk akkor,*

minthogy válságban van a magyar oktatásügy. Közel negyedszázada tanítasz egyetemeken. Milyennek látod most – és tíz, húsz évvel ezelőtt milyennek láttad – az egyetemekre bekerültek felkészültségét?

– Sok szála van a kérdésednek. Első munkahelyemen használhattam lengyel nyelvismeretemet. Jan Szczepeński a felsőoktatás szociológiájáról írott könyvének kontrollszerkesztését kaptam föladatul. Ez volt első szerkesztői munkám, később volt módom folytatni a Köznevelés, majd a Nagyvilág szerkesztőségében. A pedagóguslapnál sok tapasztalatot jelentett a rendszeres országjárás. Megismerhettem a helyi vezetők szemléletét, az iskolaigazgatók hatalmaskodását, és a korszerűsítésnek hirdetett, ám rendkívül negatív következményekkel járó iskolakörzetesítést, ami a helyi iskola bezárásával települések százainak megfajlásához járult hozzá. Vidéken akkor nem egy helyen meglehetősen feudális viszonyok voltak – kommunista módra. Szereztem némi áttekintést az iskolarendszerről, ezt a tudást fölhasználhattam, amikor egy pártvizsgálat keretében 1973-ban összefoglaló tanulmányt készítettem a határon túli magyar oktatásügyről (mint pártonkívüli honoráriumot is kaptam érte).

Az olvasótáborok juttatják eszembe sok „hódoltság” próbálkozásunkat. Mert az olvasótáborokban a fiatal magyar írók valójában gondolkozni tanították a résztvevőket, arra, hogy észreveggyék a hazugságokat. A hivatalos szervek nem is nézték jó szemmel ezt a vállalkozást. Bennünk pedig volt hajlam keresni a réseket, miképpen lehet – kijátszva az „elvtársakat” – bizonyos értékeket

Stoppolás közben Lengyelországban (1963)

képviselni. Hogyan lehet kibújni a cenzúra alól. Nem kevés energiával, ügyes taktikával irodalmi esteket, rendezvényeket szerveztünk. Lengyel összeállítást a Tiszatájba, amelyben ott voltak az akkor hazájukban éppen tiltás alatt lévő költők. Kapcsolatokat kerestünk a szomszéd országokban, s egyhamar kiderült, hogy a „szocialista internacionalizmus” (érthető nyelven: szovjet imperializmus) nem veszi igazán jó néven, ha a „tábor” nemzetei jobban meg akarják egymást érteni. A ’80-as évek elején tervet állítottam össze a TIT-nek egy *Szomszédaink és előítéleteink* című előadásorozatról, amelyben a kölcsönös nemzetképeket mutattuk volna be. A legfelső helyen (pártközpont) mondtak rá nemet.

Amikor 1994-ben oktatóként egyetemre kerültem, azzal a nemzedékkal találkoztam, amely a ’70-es évek második nevében született. Nagy a különbség köztük, és az évtizeddel később születettek

között. A mai fiatal nemzedék fölkészültségéről szólva nem szabad elfeledkezni arról, hogy forradalmi változások következtek be az információszerezésben és -közvetítésben. Nem ismerem a statisztikákat, de tapasztalatom szerint jóval kevesebbet olvasnak a mostani fiatalok. Pedig én humán (irodalom, történelem) szakos hallgatókkal voltam/vagyok kapcsolatban. Így van ez Prágában, Varsóban és Budapesten is. Csökkent a család és az iskola szerepe a kultúra (széles értelemben véve) közvetítésében. A világirodalom klasszikusait alig ismerik a hallgatók, különösen ha terjedelmesebb műről van szó. Minden negatív tendencia ellenére a fiatalok között ma is megvan az a szűk réteg (soha nem volt túl nagy), amely komolyan érdeklődik az irodalom és a történelem iránt. A tárgyi tudást tekintve az egyetemre kerülők fölkészültsége kétségtelenül gyöngébb lett. Ami a mai információszerezési lehetőségeket nézve önmagában nem tra-

gédia, ha az iskolai tanulmányaik alatt elsajátították a tájékozódás módszereit, ha nem hisznek el mindent a wikipédiának, és képesek önálló véleményalkotásra, ha otthonról, az iskolából határozott értékrendszert hoznak magukkal.

– *Közel két évtized alatt több közép-európai egyetemen (Zágráb, Nyitra, Prága) oktattál vendégtanárként, hetedik éve a Varsói Egyetem Magyar Tanszékén tanítasz. Milyen a magyar szak (magyar irodalom–nyelvészet és kultúra) iránti érdeklődés az illető ország fiatalságának körében? Mit kellene tenni a magyar szak népszerűsítése érdekében?*

– A vándortanár, írtam *Budapest–Zágráb: oda-vissza* című könyvemben, olyasféle, mint a dróttostót: nem fazekakat foldoz, hanem a magyar kultúrát próbálja beletölteni nem-magyar fejekbe. A magyarságkép alakítása, kapcsolataink működtetése szempontjából nélkülözhetetlen főladatot tölthetnek be a magyar tanszékek

Esztergomban Waclaw Felczakkal (1985)

Közép-Európában. Helyzetük, mint általában a kis tanszékeké, nem könnyű. A bolognai rendszer bevezetése nem kedvezett nekik. Őszintén szólva, jövőjükkal kapcsolatban vannak aggodalmaim, ha talán nem is annyira rossz a helyzet, mint Nyugat-Európában (Sárközy Péter írt erről a *Hitel* 2017. 11. számában). Átfogó támogatási tervre volna szükség – figyelembe véve a különböző országok eltérő helyzetét. A hungarológiai felsőoktatás nem olyan tevékenység, mint a külföldi magyar intézeteké. Ezek a tanszékek, lektorátusok egy másik állam oktatási rendszerében működnek, ottani igények szerint. Így a helyzet alapos ismeretében lehet csak tervezni. Érdeemes volna külön magyar ösztöndíjakat biztosítani a legjobb hallgatóknak, lehetőséget teremteni nekik magyarországi doktori képzésre, nemcsak magyar irodalom- és nyelvtudományból, hanem történelemtudományból és politológiából is. Tapasztalatom szerint, az állandó szervezeti változások következtében nem volt folyamatos és módszeres építkezés az elmúlt két évtizedben e területen. Sokszor emlegettem a Fiumei Egyetem példáját, ahol a Bölcsé-

sztudományi Kar szeretett volna magyar lektorátust (2004-ben szándéknyilatkozatot is elfogadtak erről), hiába jártunk a Kroatisztikai Intézet akkori vezetőjével a Ballasi Intézetben, nem történt semmi ebben az ügyben. Tegyük hozzá: nem sűrűn fordul elő, hogy egy szomszédos ország egyeteme magyar lektort szeretne. Úgy gondolom, a magyar tanszékek megerősítése mellett szükség volna új lektorátusok indítására, hiszen magyar nyelvismeretre társadalomtudósoknak, idegenforgalmi szakembereknek is szükségük lehet, nem beszélve a szakfordítókról. Érdeemes volna alaposan tanulmányozni azoknak a hungarológiai műhelyeknek a tevékenységét, amelyek már nem működnek, átalakultak, például Brűnnben vagy Besztercebányán. Hatékonyabban kellene közvetíteni azt az üzenetet, hogy olyan érték lehet a magyar kultúra és nyelv ismerete, amit megbecsül a piac is. A Varsói Egyetem Neofilológiai Karán például komoly presztízse van a magyar szaknak, hallgatóink büszkék magyar tudásukra. Csodálkoztak is Budapestre készülő diákjaink, amikor az ösztöndíjat biztosító magyar szervezet nekik angol nyelven

küldött tájékoztatást. Ha fontosnak tartjuk a külhoni hungarológiát, jobban kellene ügyelni az ilyen szimbolikus gesztusokra is.

– *Elterjedt vélekedés, hogy a térségben a lengyelek szeretnek bennünket igazán. Budapest–Zágráb: oda-vissza című köteted szinte minden írása a horvátoknak írántunk, az 1990-es években fellobbant és tartósnak bizonyuló rokonszenvét villantja fel, s arra is utal, hogy a horvát alkotmány rögzíti a 800 éves társországi viszonyt. Ugyanakkor egyik írásod (Interliber – magyarokkal) arról szól, hogy mennyire felkészületlenek a hazai illetékesek a felénk irányuló „barátság” befogadására. 2003-ban a zágrábi könyvvásáron Magyarország volt a díszvendég, és a Hungarofest rendezői a standra szerbre fordított magyar könyveket készültek kirakni. Máshol is tapasztaltál ilyen botrányos felkészületlenséget? Mit lehetne tenni?*

– Minden tekintetben nagy kaland volt számomra a zágrábi vendégtanárság. Valóban nagy rokonszenvtökén volt ott a délszláv háború idején és közvetlenül utána. Az előítéletek példa nélküli megfordulását lehetett tapasztalni. Nem jól sáfarkodtunk vele. Félkészületlenek voltak erre diplomataink 1994 és 2002 között. Akkor lehetett volna megalapoznunk tudományos és kulturális kapcsolatainkat, és közös emlékezetpolitikát építeni. Örültem, hogy 2002-ben a Magyar Tanszéken sikerült megjelentetnünk a közös államiság 900. éve alkalmából egy színvonalas kiadványt, az Írószövetséggel pedig megszervezni Székesfehérváron az első magyar–horvát írótalálkozót. A szervezés, a támogatás megszerzése részben „hó-doltsági” módszerekkel történt.

2002-ben egy kormánytisztviselő azt nyilatkozta, hogy rövidesen magyar intézet nyílik Zágrábban, csak éppen nem volt költségvetési háttér, így majd' egy évtizedet kellett várni, hogy megnyíljon. Amit elveszítettünk a '90-es években, nem lehetett később visszahozni. Mindenekelőtt fölkészült szakemberekre van szükség, akik ismerik szomszédaink nyelvét és kultúráját. Alig van ma nálunk hallgató ezeken a szakokon. Tavaly rendeztünk – immár második alkalommal – Lakitelken nyári fordítótábort szomszéd nyelvekből fiataloknak, igen nehezen tudtuk összetoborozni a résztvevőket, pedig nagyszerű körülmények között lehetett ott egy hétig dolgozni. Tenni kellene a szomszédos nyelvek oktatásáért valamit. Évtizedek óta javaslom, hogy legalább néhány középiskolában lehessen második idegen nyelv valamelyik szomszédos ország (hozzaértve történelmi szomszédainkat, a cseheket és lengyeleket) nyelve. Esetleg a testvérvárosi kapcsolatok keretében, figyelembe véve a földrajzi adottságokat. Politikusok, tudósok, oktatási szakemberek rendre jónak tartják ezt a gondolatot, de nem történik érdekében semmi.

– *Az 1958-ban parthatározattal elítélt népi írók mozgalmának történelmi küldetésére, a magyar szociográfiai irodalom jelentőségére a kollégiumi órák, baráti kapcsolatok döbbsentettek rá? Egy helyen idézed Szabó Zoltánt, aki azt írta, hogy az 1956-os forradalom valójában a népi írók mozgalmának a diadala. Valóban az?*

– A kollégiumi beszélgetések megerősítettek abban, hogy a népi írók mozgalmát XX. századi történelmünk egyik meghatározó s kikerülhetetlen törekvésének tart-

Anton Hykisch szlovák íróval Pozsonyban (1992)

sam. Tudatosítottam akkor, hogy otthon is – apám könyvtárában – voltak népi íróktól művek. 1967 őszén pedig reveláció volt számomra Németh László esszéköteteteinek végigolvasása a parlamenti könyvtárban. Egy olyan világ nyílt meg előttem, amelyből végre iránytűt kaptam a két világháború közötti világ és kultúra megértéséhez, nem utolsósorban pedig a közép-európai tájékozódáshoz. Szabó Zoltán véleményét teljes mértékben osztom, eszmeileg az '56-os forradalom elsősorban a népi írók mozgalmának a diadala: a nemzeti függetlenség követelésével, és a magyar társadalomnak azzal a példa nélküli teljesítményével, hogy az ország legutolsó falujában is megdöntötték a diktatúra rendszerét, s központi irányítás nélkül mindenütt demokratikus önkormányzat jött létre. Nem volt véletlen, hogy a kommunista restauráció – föltehetően nem függetlenül a moszkvai utasításoktól – a fő eszmei-ideológiai ellenfelet a népi írók mozgalmában látta. Tudjuk, nálunk a hatalom számára a fő veszedelmet mindvégig a „magyar nacionalizmus” jelentette.

– *Hogy állunk a számvetéssel? című kötetedben közlésezel egy írást az Utassy-jelenségről. Közös mesterünkön, Kiss Ferencen kívül senki oly tömören nem rajzolta meg a Zúg Március költőjének portyját, mint Te¹. Nyolcvanadik születésnapja alkalmából irsz Csóóri Sándorról, akinek alakja a lakiteleki zászlóbontás, az MDF, a Hitel és megannyi más téma kapcsán is rendre átvilágítja írásaidat. Az ő haláluk után is felmerül a kérdés, hogy felejtésre lehet-e ítélni még oly kitűnő írókat, költőket is? Épp a rendszerváltás után történt összehangolt kísérlet arra, hogy Nagy Lászlót, Illyés Gyulát, Németh Lászlót kiiktassák az irodalmi köztudatból. És egyáltalán... Kik állnak Hozzád közel a kortárs írók, költők közül?*

– Fiatalon lázadtam minden kánon ellen. Pedig azok mindig formálódnak, és persze változnak is. A kánonképzés mechanizmusát jobban kellene ismernünk. A hosszú távú folyamatban szerepet játszik az oktatás, a kézikönyvek és

¹ Az interjú készítésekor még nem jelent meg Nagy Gábor monográfiája Utassy Józsefről (a szerk.)

Krakkóban a Visztula partján 2017-ben

a tömegtájékoztatás. E kérdésben sem hiszek az összeesküvés-elméletekben. Demokratikus viszonyok között bizonyos tekintetben „leértékelődik” a kultúra. Ezzel együtt a politikai fordulat után a tömegtájékoztatás, a legfontosabb orgánumok egyre kevésbé tartották fontosnak a magyar irodalmat, értékeinek sokszínűségét. Sikeres szerzőket „teremtettek” nagy reklámmal, elmaradt viszont a színvonalas kritikai értékelés. Annak idején a megyei napilapokban még versek is megjelentek. Megváltoztak az igények, mondhatnánk, de tudnivaló, hogy az igényeket teremteni is lehet. De nem úgy, mint például a Nemzeti Könyvtárnak titulált idélen külsejű könyvsorozat. Ez volna a polgári kánon? Jókaitól az *Egy hírhedt kalandor a XVII. századból*, egyebekről nem is szólva. Arról sem szabadna megfeledkezni, hogy Közép-Európában nem kis részben az irodalom teremtette a nemzetet. Ezért tartom elfogadhatatlannak, hogy egyesek klasszikusainkat el kívánják távolítani az irodalom-könyvekből.

Nehéz kérdés, hogy kik állnak közel hozzám a kortárs irodalomból, mert nincs olyan áttekintésem, mint harminc évvel ezelőtt. Az utóbbi években élem került

művek közül Oravecz Imre *Távozó fa* című verseskötetét tartom igen jelentősnek, a prózaírók közül pedig különösen Száraz Miklós György regényeit becsülöm, a Selmezbányát megidéző *Az Ezüstmacskától* kezdve a legutóbbiakig.

– *Megtanultál lengyelül, szlovákul és horvátul. Neved automatikusan alakod köré rajzolja a közép-európai régiót. Köteteid beszédes címe is ezt jelzi: Nálunk és szomszéd nemzeteknél; Hol vagy hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai; Budapest–Zágráb: oda-vissza. Vajon, a Kádár-rezsim által a múlthoz hasonlóan a szomszédos országok „eltörlésre ítélt” magyarságának felfedezése nyitott utat számokra Közép-Európa népei felé, vagy ez párhuzamos folyamat volt?*

– Eleinte azon töprengtem, mi lenne, ha nem magyar volnék. Próbáltam magam beleélni irodalmi szövegeken keresztül a lengyel vagy szlovák helyzetbe. Szerintem valójában így élhető meg egy másik kultúrán keresztül magyar mivoltunk mélyebb dimenziója. Közép-Európa jelentette nekem a mentális fölszabadulást az „egyedül vagyunk” bezárkózó mítoszából. Mert nemzeti tragédiából jutott bőven a térség minden népének. Helyzetünk nem kivételes.

– *Nemzet, függetlenség, Közép-Európa című esszéjében írod: „...a személyiség kialakulása elképzelhetetlen adott társadalmi normák és jelképek meghatározó szerepe nélkül. Közösség nélkül nem fejlődhet az egyén, individualitás és kollektivitás kölcsönviszonyban van egymással.” Nyugat-Európában mintha az általad felsorolt fogalmak felszámolása folyna. Ellen tud állni ennek Kelet-Közép-Európa? Vagy ezen belül a Visegrádi Négyek?*

– Nem általánosítanék Nyugat-Európáról szólva. Kétségtelenül vannak aggasztó jelenségek, de az értékek válsága nem mai eredetű, erre sokan figyelmeztettek már a két világháború között is. A politikába is átszűrődő véleménymonopólium a '68-as baloldali nemzedéktől való, ennek azonban van jelentős ellenzéke is. Nekünk szerintem egyértelmű volt, amiképpen ma is az, hogy a Nyugathoz, és nem Bizánchoz tartozunk. Persze, sajátos történelmi adottságainknak megfelelően. Beleértve mostani határhelyzetünket. A visegrádi együttműködést igen fontos fejleménynek tartom. Emlékezzünk csak, miképp tudta manipulálni országainkat egymással szemben kijátszva a náci német és a bolsevik szovjet birodalom.

– *Aki politikai múltadra kíváncsi, olvassa el a tavaly szeptemberben a Nap Kiadónál megjelent Harminc év után: 1987. (Személyes történelem) című könyvedet. Lesz folytatása?*

– Igen, már írom 1988-as emlékezéseimet. Nagyjából három-négy évig voltam a politikában, ha nem számítjuk a korábbi ellenzéki tevékenységet. Kötelességemnek érzem, hogy mint tanú és szereplő számot adjak erről az időszakról.

Kovács István